

A KISLEVELŰ HÁRS (*TILIA CORDATA*)

BOTANIKAI JELLEMZÉS

Nevezéktan

A kislevelű és nagylevelű hársat LINNÉ 1753-ban megjelent művében, a *Species plantarum*-ban még nem választotta el egymástól, rájuk a *Tilia europaea* nevet alkalmazta. 1759-ben MILLER már külön fajként tárgyalja a kislevelű hársat, s *Tilia cordata* névvel illeti. Gyakoribb, ma is használt szinoním neve az EHRHARDT-tól származó *Tilia parvifolia*, illetve a SCOPOLI-féle *Tilia ulmifolia*. A tudományos nemzetségnév a görög *ptilon*-ból vezethető le, mely szárnyat jelent, s a virágzat megnyúlt murvalevelére vonatkozik. Az ókori latin nyelvben a *tilia* már a hársak neve volt. A tudományos fajnév, a latin eredetű *cordata* szív alakút, szívest jelent, mely a kislevelű hárs – s egyébként a nemzetség többi tagja – jellemző levélalakjára utal.

1. ábra – Idős kislevelű hárs, teljes virágzásban

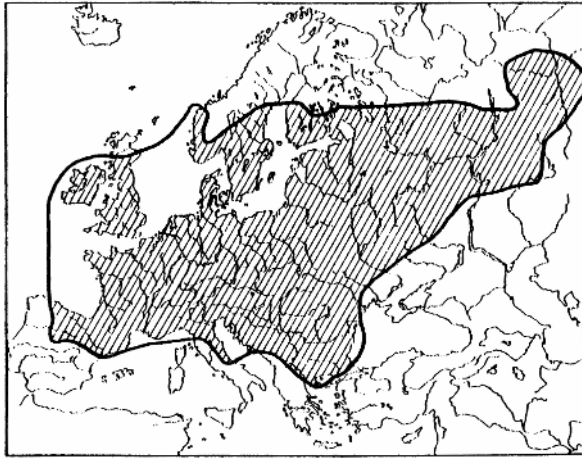
2. ábra – Virágzó kislevelű hárs hajtás

Elterjedés

Európai elterjedésű faj, areája Írországtól Nyugat-Szibériáig húzódik. A legészakibb és legdélibb területekről hiányzik, így nem tenyészik Spanyolország, Olaszország és a Balkán-félsziget déli részén. Érdekes, hogy elterjedési területének keleti nyúlványa átbukik a Közép-Uralon, s egész az Irtis folyó völgyéig húzódik. Az area súlypontja Kelet-Európában van, a Volga középső és felső folyása mentén éri el optimumát, ahol jelentős kiterjedésű – bár sokszor másodlagos – állományai találhatók. Nyugat- és Közép-Európában a kocsánytalan tölgyesek, Kelet-Európában a kocsányos tölgyesek jellemző elegyfája.

A faj elterjedésének vertikális tagolódásáról elmondható, hogy Közép-Európában elsősorban szubmontán, azaz középhegységi elem. A Balkán-félszigeten és az Alpokban 1300 m tszf. magasságig hatol fel. A Kárpátok és a Kárpát-medence viszonylatában a

kislevelű hárs átlagosan 890 m tszf. magasságig emelkedik fel, legmagasabb megjelenése a Horvát-Alpokban, a Plješevicán található 1535 m-es rekordmagassággal.

3. ábra – A kislevelű hárs elterjedési területe

Hazai előfordulás

Jelenlegi hazai előfordulásának súlypontja az Északi- és Dunántúli-középhegységben van, ritkább a Nyugat- és Dél-Dunántúlon. Az Alföldről szinte teljes mértékben hiányzik, szórványosan fellelhető a Felső-Duna, a Szatmár-beregi-sík, a Nyírség és a Körösök mentén. Az alföldperemi előfordulásokon kívül a kontinentális klímahatás alatt álló többi alföldi területről hiányzik.

A kislevelű hárs hazánkban a gyertyános-kocsánytalan tölgyesek tipikus elegyfája, ahol a szárazabb termőhelyeken a gyertyánt teljesen háttérbe is szoríthatja. Ezen kívül megjelenik a bükkösökben, cseres-tölgyesekben, szikla-, törmelék-lejtő- és szurdokerdőkben, valamint a mészkerülő erdőkben és a mélyebb termőrétegű melegkedvelő tölgyesekben is.

Alaktani jellemzés

Termet és kor tekintetében jelentős méreteket érhet el a kislevelű hárs. Zárt állományokban 30 m magasra is megnőhet, ahol jól feltisztuló, hengeres törzset nevel nyúlánk koronával, míg szabad állásban koronája kúpos, törzse sudarlós. Az idős korú egyedek törzse vastag, szabálytalan keresztmetszetű, gyakran dudoros, koronája elterülő, alsó ágai lehajlók. A nagyon idős egyedek földre lekönnyöklő ágai meggyökeresedhetnek, amit a népnyelv íjjas-fias hársnak nevez. Hazánk legnagyobb, leggyökeresedő ágú kislevelű hársfája a Nyírség északi részén, Szabolcsbáka község határában, egy szőlőkkel körülvett dombtetőn található. Ennek törzskerülete 860 cm, 7 erőteljes ágából 2 az utóbbi másfél évtizedben sajnos lehasadt. 500 cm-nél nagyobb

törzskerületű fa áll a sopronhorpácsi Széchenyi-kastély parkjában, Nyírkáta község határában (Vörösmarty-hársak) és Óriszentpéter belterületén. Jelentős kort élhet meg, többszáz éves kislevelű hársak Európa-szerte előfordulnak. Közülük a legidősebb egyed az angliai Bristol melletti Weston-birt arborétumban áll: korát 2000 évesre becsülik.

Kérge sokáig sima, szürkésbarna, idősebb korban hálózatosan repedezett, sötétszürke, hancsából korábban kötőanyagot készítettek. Jellegzetesen zezugos felépítésű hosszúhajtásai zöldesbarna színűek és kopaszak, tojásdad rügeit két rügypikkely borítja, melyek közül a külső öblös pikkely a rügy félhosszúságánál nagyobb. Kerekded, gyakran részaránytalan levelei 4-6 cm hosszúak, válluk – mint ahogy a tudományos fajnév is mutatja – szíves, csúcsuk hirtelen kihegyesedő. A levélszél élesen fűrészkes, a levéllemez viszonylag vastag szövetű, felül sötétzöld, fonáka kékeszöld. A határozáshoz leggyakrabban használt bélyeg a levélfonák érzugaiban található rozsdavörös szakáll, valamint fontos bélyeg az is, hogy harmadrendű erei nem emelkednek ki, hálózatosan egymásba folynak. Virágai általában 5-7-esével álnyőben nyílnak, a murvalevek nyelesek és csak 1/3 részben nőnek össze a virágzati tengellyel. Sárgásfehér virágai június második felében nyílnak, bennük 30-40 porzósál található, melyek a szirmokkal egyforma hosszúak. A virágok jól mézelnek, a belőlük készült tea pedig meghűlés, köhögés ellen használatos hagyományos készítmény. Termései szeptemberben érnek, sokáig a fán maradnak. 5-7 mm hosszúak, sárgásbarnán molyhosak, ujjal könnyen összeroppantathatók, ellenkéntben a nagylevelű hárs termésével.

4. ábra – A szabolcsbákai íjjas-fias kislevelű hárs

Változatosság a fajon belül

A kislevelű hárs változatossága elsősorban a levelek alakjában, nagyságában, színében, valamint a murvalevek hosszában és a termés alakjában, szőrözöttségében nyilvánul meg. Hazai alakkörét WAGNER JÁNOS, a budapesti tanítóképző egykori igazgatója, kiváló botanikus dolgozta fel a 30-as és

40-es években. E szerint 11 változatot és 45 formát lehet ennél a fajnál hazánkban megkülönböztetni, alfaji differenciálódást viszont areáján belül nem sikerült kimutatni.

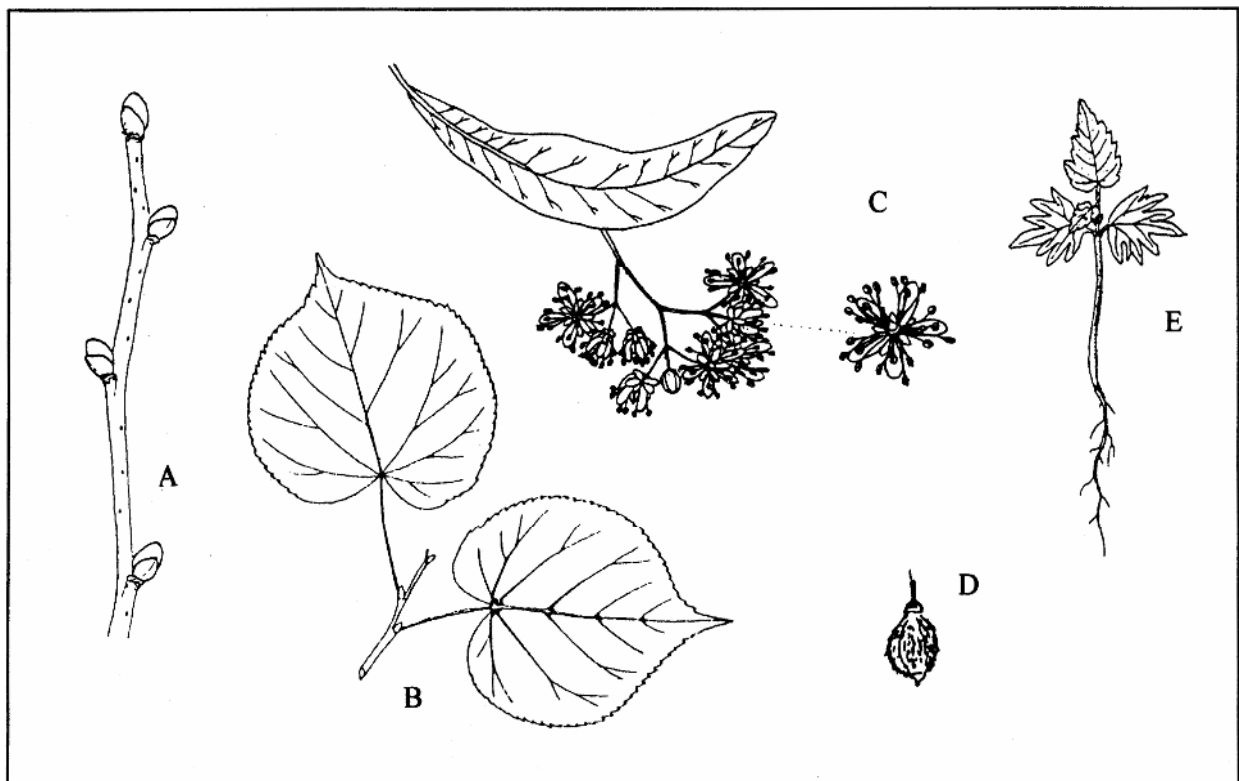
A hársaknál közismert hibridizálódási hajlam erre a fajra is jellemző. Leggyakoribb és legismertebb a nagylevelű hársal (*Tilia platyphyllos*) alkotott hibrid, melyet holland (európai) hárs (*Tilia x vulgaris*, szin.: *T. x europaea*) névvel illet a tudomány. Elsősorban Európa nyugati felében terjedt el, s szépségében és alkalmazkodóképességében felülmúlja a szülőket. Gyakori park- és sorfa. Az ezüst hársal (*T. tomentosa*) alkotott hibridjét SIMONKAI LAJOS botanikusunk találta meg 1886-ban Arad sétaterén, s JURÁNYI LAJOS-ról, a pesti tudományegyetem botanikai professzoráról nevezte el Jurányi-hársnak (*T. x jurányiana*). Később FENDRICH GUSZTÁV erdész kalauzolásával az Arad megyei Punkoje-hegy gerincén is megtalálta e hibridet, melyet először az Erdészeti Lapok hasábjain mutatott be a szakközönségnek.

A harmadik, kertészeti célokra a leggyakrabban alkalmazott hibrid a krími hárs (*T. x euchlora*), melynek másik szülőfaja a Krím-félsziget reliktum hársfaja, a gyapjasbibeszálú hárs (*T. dasystyla*). A krími hársat feltűnően fénylő levéllemezéről, szálkás fűrészfogairól, keskeny koronájáról könnyű felismerni. Előnyéhez sorolandó, hogy a városok szárazabb, szennyezett levegőjét is könnyen elviseli.

TERMŐHELYI IGÉNY

A kislevelű hárs előfordulásának súlypontja a gyertyános-tölgyes és bükkös klímaövbbe esik, ezen klímaöveken belül még kedvezőtlenebb, szárazabb területeken is tömeges lehet. Ez utóbbi jelenségre jó példa a Gödöllői-dombvidék és Kisbér környéke, ahol a tölgyesek második koronaszintjében a gyertyánt váltja fel a kislevelű hárs. Bükkös övben határtermőhelyi előfordulásaként említhető a sarvalyi-hubertuszi vonulat, ahol balatra rakódott löszön állnak kislevelű hárs-elegyes bükkösök. A faj előfordulása cseres-tölgyes és erdősztyep klímaövből már meglehetősen szórványos, e helyeken ültetése sem javasolható.

Talajigényét a domb- és hegyvidékre jellemző, többletvízhatástól független hidrológiájú talajok elégítik ki. Elsősorban barna erdőtalajokon, közülük is leginkább agyagbemosódásos barna erdőtalajon (Bakony, Göcsej, Zselic, Mecsek) tenyészik. Megfelel számára továbbá a rozsdabarna erdőtalaj (Gödöllői-dombvidék), illetve a Ramann-féle barna erdőtalaj (Kisbér) is. A Nyugat-Dunántúl térségében az erősen savanyú, nem podzolos és a podzolos barna erdőtalajon álló gyertyános-tölgyesek elegyfaja, s országsszerte megjelenik szálsként a sziklás-köves vázlatalajokon, lejtőhordalék-erdőtalajokon, fekete rendzinán is. A kötött talajú, pangóvízes, nedves, illetve túlságosan száraz termőhelyekről mindenütt hiányzik.

5. ábra – A kislevelű hárs hajtása és rügye (A), leveles hajtása (B), virágzata és virága (C), termése (D) és csírcsometéje (E) (az ábrák nem azonos méretarányúak!)

MAGGYÚJTÁS ÉS CSEMETENEVELÉS

A kislevelű hárs toktermésében rendszerint egy, néha két mag van, amelyek teljesen kitöltik a terméshéjat. A magban egyetlen jól fejlett embrió található, amit a sárgásfehér endospermium teljesen körülvesz. A kislevelű hárs termését így gyakorlati szempontból nyugodtan kezdehetjük magként. A termés szeptember közepétől érik, egyszerre a többi hárs termésével. A termések sokáig a fán maradnak, egy részük egész télen át, csak a tavaszi szelek viszik le.

Terjesztését főleg a szél és az állatok végzik. Gyűjtése a téli hónapokban lehetséges. A kíméletes gyűjtés kézzel történik. A legtöbbször azonban a fa alá kiterített ponyvára, vagy fóliára verik le a termést, amivel sok sérülést okoznak a hajtásokon. Néhol augusztus végén - szeptember elején, ún. viaszérett állapotban gyűjtik a hárs termését. Az így begyűjtött termést azonnal elvetve a következő tavaszon jól csírázik. Mivel a viaszérettség állapotának megállapítása meglehetősen bizonytalan és nagy gyakorlatot kíván, a legtöbb csemetetermelő teljes érésben, késő ősszel gyűjti be a hársmagot.

Az október végéig begyűjtött magvak azonnal elrétegezve, a következő tavasszal, április-májusban vethetők lesznek. A később begyűjtött magvakat azonban már nem érdemes rétegezni, hanem száraz szellős helyen tavaszig tárolni és csak akkor rétegezni. A rétegezés nedves homokkal összekeverve, általában 150-180 napig történik. A rétegelés kezdetén a mag egy nedves-meleg kezelést kap. Közben a magot rendszeresen, legalább hetenként át kell forgatni és ellenőrizni. Amikor a magvak kb. 10 %-a kicsírázott, el kell kezdeni a vetést.

A kislevelű hárs termésének természetes érési folyamata nem fejeződik be a fán. Az ősszel, látszólag teljes érésben begyűjtött termésben az embrió tulajdonképpen még éretlen, ehhez járul a viszonylag kemény terméshéj és a vízátnemeresztő maghéj. Ezek együttesen okozzák a mag átfekvését.

Amikor a viaszérett magot elvetik, benne az embrió már éppen olyan érési stádiumban van, mint a később begyűjtött magban. Utóéréséhez meleg, nedves körülményekre van szükség, amit a nyár végi - kora őszi vetéssel a talajban tudunk biztosítani. Ezt követi a tél folyamán a hideghatás, ami megszünteti a termés- és a maghéj csírázáságtató hatását, s tél végén a viaszérésben elvetett magok kicsíráznak.

A tavaszi vetés legkedvezőbb időpontja a március vége április eleje, amikor a nappali és az éjszakai hőmérséklet váltakozás kedvező a csírázásra. A hazai szokás szerint kislevelű hársból, 100 % használati értékű mag esetében 1 fm vetéséhez 150 db, ill. 5,3 g mag kell. Ebből egy éves korban 30, két éves korban 20 db/fm csemetekihozatalra lehet számítani.

Gyakran vetik a hársat fólia alá, mesterséges közegbe, amelynek a pH-ját 5,5-6,5 közé állítják be. A fóliát június júliusban bontják le a vázról és fokozatosan szoktatják hozzá a csemetéket a természetes klímához. A szár jobb befásodásának elősegítésére augusztus közepén kevés káliumszulfát műtrágyát szórnak ki az állományra. Az átlagos csemete-kihozatal így 200 db/m².

ERDŐMŰVELÉSI TULAJDONSÁGOK

A kislevelű hárs meglehetősen jó alkalmazkodóképességű fafaj, az üde lombdők mellett a sziklás-kögorgeteges termőhelyeken is megél. Életkora többszáz év lehet, de erdeinkben ritkán éli meg a 100 évnél magasabb kort. Zárt állományban már 25-30 éves kortól rendszeresen terem. Magról és tuskóról is igen jól újul, de a hársak közül a leglassabban nő. Jó visszaszerzőképességű fafaj, a sérüléseket könnyen kiheveri, önmagát sokáig képes megújítani.

Erősen árnyéktűrő, ezért gyertyános-tölgyesekben a fényigényes tölgyek koronája alatt alkot alsó koronaszintet. Bükkösökben többnyire az árnytűrő bükk mellett a felső koronaszintben fordul elő. Lombzata erősen árnyal, így jelentős szerepe van az erdőbelső klímájának kialakításában, a törzsek árnyalásában (s ezen keresztül az ágtiszta, iparilag kedvezőbben felhasználható törzs nevelésében). Avarja jól bomlik, a talajt javítja, ezért e fafajnak – számos más elegyfajhoz hasonlóan - fontos feladata a talaj termőképességének megőrzése is.

6. ábra – Idős, pusztulóban levő kislevelű hárs

Előnyös tulajdonságai miatt feltétlenül gondoskodni kell arról, hogy a kislevelű hárs – mint elegyfafaj – az arra alkalmas termőhelyek erdeiben mindenütt jelen legyen. Az erdőfelújítások során legtöbbször természetes úton is megjelennek magoncai, az önvetényülés hiányában viszont fontos erdőművelési teendő, hogy a már záródott, s magassági növekedése javában levő erdőkbe – természetesen csak a megfelelő termőhelyeken – mesterségesen betelepítsük.

Bár a kislevelű hársat elegyfafajként tartják számon, szabad területek (vágásterületek, szeldöntések, lékek) keletkezésekor azonban a közeli, magzókorbán levő fák egy-egy nagyobb foltot is beszórhatnak maggal, s így elegyetlen állományok, ún. konzociációk is kialakulhatnak. Az ilyen erdőket a korábbi erdészeti gyakorlat gyakran rontott erdőként kezelte, s jelentős energiákat fordított azok átalakítására. A kislevelű hárs fentebb már említett előnyös tulajdonságai és a fafaj értékes fája miatt ezen elegyetlen állományok jelenlétét ma már nem feltétlen tekintjük gazdálkodási hibának, kisebb-nagyobb foltokban ezek az elegyetlen hársasok is fenntarthatók.

ERDŐVÉDELMI VONATKOZÁSOK

A kislevelű hárs az abiotikus károsításokkal (széltörés, fagyok) szemben viszonylag ellenálló, a fiatal csemeték, kisebb fácskák hajtásait a vad – különösen túltartott állományok esetében – azonban már szívesen rágja, vékony kérgüket hántja.

Bár a hársak a kevésbé fajgazdag rovargyűteseknek otthont adó nemzetségek közé tartoznak, a kislevelű hársnak így is számos rovarkárosítója ismert. Ezek a fajok nagyrészt közösek a lágylombos fafajok (mézgás éger, nyárák, fűzek) törzs- és levélkárosítóival: nagy farontólepke (*Cossus cossus*), kis farontólepke (*Zeuzera pyrina*), karcsúdíszbogarak (*Agilus* spp.), kagylópajzstetű (*Lepidosophes ulmi*). További – hársakra jellemző – károsító a hársszű (*Ernoporus tiliae*), s a hárs-teknőspajzstetű (*Eulecanium tiliae*). A lombrágó hernyók közül a gyapjaspille (*Limantria dispar*), a sárgafoltos púposzövő (*Phalera bucephala*) és más polifág fajok okozhatnak jelentősebb kárt.

Jellegzetes, de a faegyedeket igazán nem károsító rovarfaja a hársaknak – így a kislevelű hársnak is – a vörös-fekete színű verőköltő bodobács (*Pyrrhocris apterus*), mely tavaszonként nagy tömegben jelenik meg a törzseken, hajtásokon. Ennek a fajnak tápnövényei a hársak (s a mályvafélék családjába tartozó más fajok), példányai a lehullott levelek, illetve termések nedveit szívogatják.

A kislevelű hársról nálunk 3 gubacsszúnyog és 5 gubacsatka előfordulása ismeretes. Utóbbiak közül az *Eryophies lateannulatus* nevű faj kizárólag a kislevelű hárs leveleinek felszínén képez szarvalakú,

zöldes, vagy pirosodó kinövéseket. Említést érdemel a *Schizotetranychus tiliarium* nevű hárs takácsatka is, mely különösen száraz, meleg nyarakon tömeges. E faj a levélszövetek nedveit szívogatva a levelek barna foltosodását, erős fertőzések esetén a levelek nyár közepi lehullását okozza.

A kislevelű hárs alatt gyakran észlelt mézharmat hullásáért leggyakrabban a levél fonákján szívogató *Eucallipteris tiliae* nevű levéltetű a felelős. Erősebb levéltetű-fertőzést követő években a fertőzött fák kisebb méretű és sötétebb színű leveleket hoznak, mint a fertőzött egyedek.

Komolyabb kórokozói a kislevelű hársnak csak a farontó gombák (*Grifolia gigantea*, *Fomes*, *Phellinus* és *Stereum* fajok) közül kerülnek ki, mivel a mechanikai sérülések nyomán – főleg idősebb korban – jelentős korhadási góccok keletkezhetnek a törzsek belsejében (az erdők véghasználata mellett ez a másik fontos tényező, ami miatt a kislevelű hárs csak ritkán ér meg magas kort). Megemlíthető kórokozói továbbá a fafajnak a különféle levélfoltosító gombák (*Gnomonia tiliae*, *Mycosphaerella millegrana*, stb.), erdővédelmi jelentőségük azonban ezeknek a fajoknak alig van.

7. ábra – Verőköltő bodobácsok tömege egy kislevelű hárs törzsön

8. ábra – Az *Eryophies lateannulatus* nevű gubacsatka okozta kinövések kislevelű hárs leveleken

A FAANYAG TULAJDONSÁGAI ÉS IPARI FELHASZNÁLÁSA

A kislevelű hárs fája puha, alacsony sűrűségű (légszárazon 530 kg/m^3), jó alaktartó és közepesen szilárd. Tartóssági tulajdonságai nem túl kedvezőek, de állandóan száraz körülmények között akár 500 év is lehet (kivételesen ismeretesek hársból készült 900-1000 éves Krisztus és Mária szobrok is!). A színes geszt nélküli, világos fatest fehéressárga színű, gyakran vörörsesbarna árnyalattal. Az évgyűrűhatárok nem határozottak, csupán egy sárgás vonal jelzi azt. A bélsugarak a keresztmetszetben csak kézi nagyítóval láthatók, a keskeny bélsugarak viszonylag magasak. A finom edények egyenletesen, szórán helyezkednek el, tehát külön korai és késői pászta az évgyűrűn belül nem láthatók. A fatest szövete egyenletes, finom szerkezetű, ennek köszönhetően mindenféle formában jól megmunkálható.

A kislevelű hárs fája viszonylag kevés fahibát mutat, de idősebb korban előfordulhat például barna álgesztesedés, vagy fagyrepedés. A már említett farontó gombák fellépése szinte mindig mechanikai sérülésekhez kötődik.

A fakitermelések során a kis mennyiségben jelentkező kislevelű hársat sokszor rostfának, tűzifának vágják össze, holott más értékes erdei választékok (késelési, hámozási és fűrészipari rönk, fagyártmányfa) is készíthetők lennének. A fakitermelés célszerű ideje a tél, a hengeresfa-formában („kéregben”) való tárolás maximált időtartama pedig 6 hónap, mivel így a fülledést (s a faanyag kékeszöldes színváltozását) el lehet kerülni. Általánosságban elmondható, hogy a faanyagot célszerű mielőbb feldolgozni.

A kedvező megmunkálási lehetőségek a kislevelű hárs fáját becsessé tették a múltban. A faanyag alacsony keménysége és homogén szövete miatt a mechanikai megmunkálás (felületkezelés, hámozás, gyalulás, marás, esztergályozás, faragás) igen kedvezően, minden irányban könnyen elvégezhető. Gőzölés után jól hajlítható, hámozható, késelhető, bár a gőzölés miatt gyakoriak a színbeli elváltozások. Jól ragaszthatók, lakkozhatók, viaszolhatók, problémamentesen, gyorsan száríthatók.

A kislevelű hárs – hasonlóan a többi hárshoz – a faszobrászat, faesztérgályozás Európa-szerte keresett fafaja (emberi arcot hársfából lehet legjobban faragni). Felhasználják a bútorgyártásban, furnér- és rétegelt lemezek készítésére, öntőminták, facipők, ládák, rajztablák, ceruzák gyártására. Természetesen felhasználja a farost- és forgácslemez-gyártás is. Szenített fája kiváló rajzszén. Fájából továbbá készítenek fajátékokat, különböző fatömegcikkeket (kefe, ecsetnyél, stb.), háncsából hajdanán kosár, szőnyeg, kötél, sőt cipő és ecset is készült. Mindezen

múltbeli és jelenkori felhasználási lehetőségek jól érzékeltetik, hogy a kislevelű hárs a hazai erdőgazdálkodásban és fafeldolgozásban a mainál lényegesebben nagyobb szerepet érdemelne.

KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS KERTÉPÍTÉSZETI VONATKOZÁSOK

Az Írországtól Nyugat-Szibériáig terjedő kislevelű hárs végigkísérte a kontinens népeinek történetét, és a hozzá kötődő szimbólumok a görög és a római kultúra, a közép-európai germán és szláv népek, valamint a magyarság művelődéstörténetének is részévé váltak. A hárs mítoszok szereplője, mondák fűződnek hozzá, szólások születnek róla, híres helyeket jelölnek, dűlőket, határrészeket neveznek el a hársról, híres helyekre, várkertekbe, kastélyparkokba, templomkertekbe ültetik, és a hársfasorok az utakat szegélyezik.

A „hárs” a mítoszokban és a mondákban

A növény-szimbolika, amely megtalálható az ősi, többistenhitű és a keresztény kultúrákban is, kifejezi a népek történelmen végighúzódo természet-tiszteletét. A fák a törzsi, a többistenhitű mediterrán és a keresztény kultúrákban is különös tiszteletnek örvendtek. PLINIUS SECUNDUS *Historia Naturalis* c. művében az időszámítás szerinti első évszázadban írja: „Valamikor réges régen a fák voltak az istenek lakóhelyei és az egyszerű falusi nép a környék legmagasabb fáját az ősi hiedelemnek megfelelően még ma is valamelyik istennek szenteli.” A római és görög mitológiában a megszemélyesített fáknak gyógyító, végzethozó, reinkarnáló szerepet tulajdonítottak. OVIDIUS a fák gyűlését éneklí meg és a felsorolt fajok között jelen van a hárs, jóllehet Dél-Európában már igen ritka előfordulása. Jelentőségét bizonyítja azonban, hogy a görög mítoszokban a hársal azonosítják PHILÜRAT, aki a mitológia más jelentésében a Tejút istennője. A Tejutat jelképező világhársfa odvának tartották azt a szigetet, ahol PHILÜRA gyermeke, KHEIRÓN kentaur született. KHEIRÓN csodálatos gyógyító erejét anyjának, a hárs jelképeinek tulajdonították.

Az ókor és a középkor népei hitték, hogy a fáknak szellemek lakoznak. „Elterjedt képzet szerint fáknak laknak a holtak, az ősök szellemei. ... A családfák végső soron e fatotemképzetben gyökereznek. ...” írja JANKOVICS MARCELL. LÁSZLÓ GYULA leírásából ismert, hogy az erdei cseremizek a halottak emlékére hársfátot vágtak és azzal úgy bántak, mint élő személlyel. Egy-egy híres fa élete és pusztulása királyi családok, dinasztiák uralkodását, tündöklését és bukását kíséri. Ilyen híres fa volt a német HOHENZOLLERN uralkodóház hársfája, amelyet állítólag I. VILMOS idejében ültetett egy cigány-asszony. A hárs először 1871-ben a német császárság kikiáltásakor virágzott. Évről évre dúsabb lombot

hozott, egészen 1914-ig, amikor betegség támadta meg. 1918-ban száradt ki a háború elvesztését és a dinasztia bukását megelőző nyáron.

A hárs a keresztény idők szimbólumrendszerében betöltött fontos szerepét mutatja, hogy a heraldikában is megjelenik. Arany hársfalevelek díszítik például LUXEMBURG ZSIGMOND – német római császár és magyar király – fekete sastollas sisakdíszét is.

9. ábra – Hársmotívumok megjelenése a címerekben

A reneszánsz növény-szimbolikájában a kora középkor paradicsomi almafáját és a keresztfát a szerelem fája váltja fel, amely a francia trubadúrok énekében a rózsafa, a német lovagok dalaiban pedig a hársfa.

Számos fát, főleg hársfát kapcsolt a néphit a magyar történelem nagy alakjaihoz, MÁTYÁS királyhoz, ZRÍNYIhez, RÁKÓCZIhoz. BÉL MÁTYÁS több nevezetes fát említ, amelyek alatt a mondák szerint MÁTYÁS király szívesen időzött. BÉL feljegyzéseiből ismerjük a mádi hárs mondáját. A csallóközi Mád (ma Szlovákia) község határában álló öreg hársfa árnyékában gyakran pihent meg utazásai során HOLLÓS MÁTYÁS. A király és kíséretének megvendégelése sokba került a falu népének, ezért kipusztították a fát, remélve, hogy ezután az uralkodó is elmarad. Amikor MÁTYÁS ismét a vidéken járt és kedves hársfájának csak a hült helyét találta, haragjában törvénybe foglaltatta, hogy a királylátás tiszteletére méltatlanná lett mádiak és ivadékaik soha semmilyen kitüntetésben nem részesülhetnek. A MÁTYÁS emlékfák közül még ma is él a bajmóci hárs és a Homokmáram melletti Zsigárdon álló „Zrínyi-hársat” nyolcszáz évesre becsülik (mindkettő a mai Szlovákia területén található).

A néphit a történelmi személyekhez kötődő emlékfákat évszázadok múltán gyakran időben közelebbi, élő alakokhoz köti. Így örökölte MÁTYÁS fájának jó részét a hársakat különös becsben tartó RÁKÓCZI fejedelem. A hársak iránti tisztelete I. RÁKÓCZI GYÖRGY-től származik, aki zborói birtokáról írt leveleit így keltezte: „Datum sub centum tiliis” – „Kelt a száz hárs alatt”.

A „hárs” nyelvészeti szerepe

A szláv lipa = hárs szó eredete a görög mítoszok továbbélését mutatja. A mediterrán hegyvidék és tenger mellék mézelő hanganövényét, az *Erica*

arborea-t a méhistennő APHRODITÉnek szentelték. A nyári napforduló, június 21. egybeesik a méhek kirajzásának idejével. Közép-Európában az erikafa szerepét a szláv szerelemistennő – KRASZOPANI – fája, a hárs töltötte be, amelynek egyik legfontosabb ajándéka a méz. Az akác közép-európai megjelenése előtt a hársak virágzásuk idején, júniusban, a napforduló körüli időben a legfontosabb méhlegelők voltak. Ezzel hozható összefüggésbe, hogy a délszlávok a június hónapot a hársról nevezték el (lipa = hárs, lipanj = június).

Az ősi eredetű magyar növénynevek közül a finnugor korból származik a hársfa. Az 1400 körüli időkre datált Schlägli szójegyzék a hársat „has fa”-ként említi. A hársfa eredeti alakja a „has”, „hás” a hámoló kéreg faháncs jelentésére utal – olvashatjuk SZABÓ ATTILA, MELIUS PÉTER 1578-ban Kolozsvárott megjelent Herbáriumához írt tanulmányában. A könnyen fesható hársfaháncs hasznosításához kötődnek a szólások: „addig hántsd a hársfát, amíg feshlik” – mindent idejében kell elvégezni; „feshlik a hárs”, „Jól hámlik a hárs” – jól megy neki a munka; „hársat hántok a hátából” – ellátom a bajját.

A terebélyes méreteket elérő, árnyat adó hársfa a virágából főzött tea, a hársméz, valamint a fatestből készült orvosi szén gyógyhatása és a hársfaháncs sokrétű felhasználása révén különleges szerepet tölt be a népéletben. Ennek bizonyossága, hogy gyakran előfordul a helynevekben: „Hársalja”, „Hárshegy”, „Hárságy”, „Somogyhárságy”, „Zalaháshágy”.

10. ábra – A német lovagok szerelemfája: a hárs

A „hárs” szerepe a kert- és tájépítésben

A hazai kertépítészetben a reneszánsz kor óta alkalmazzák a hársakat. Évszázadokon át ültetik előszeretettel a kastélyok és kúriák kertjeiben és telepítenek hársfasorokat a parkokon kívül, sétautak, autóutak mellé. A kislevelű hárs szabályos terebélyes lombkoronája kitűnően árnyékol, zezugos, sűrű ágrendszerrel jól tűri a metszést, a koronaalakítást, gyorsan nő, évről évre bőven hozza illatos virágait és többszáz éves életkort is megél. A hársat számos

előnyös tulajdonsága méltán tette kertépítészetünk egyik legkedveltebb fájává.

A hazai reneszánsz kertkultúra kedvelt eleme a filagória, a kerti ház, amelyet kezdetben Európaszerte fákra építenek. A jól alakítható koronájú hársak különösen alkalmasak voltak filagória kialakítására és amint TAKÁCS SÁNDOR kutatásai alapján ismert, a 17. századi magyar kertekben is szép számmal találhatunk fákra épített filagóriákat.

11. ábra – A Nagykanizsa melletti Zrínyi-hárs, filagóriával

Több kastélykertben a reneszánsz kertek barokk kertté alakításához kapcsolódik a fasorok ültetése. A legfényesebb barokk kert hazánkban Eszterháznál, a korábbi Süttörön létesült. Itt ESZTERHÁZY MIKLÓS herceg süttöri vadászkastélyát építteti át és a család székhelyét Kismartonból az ekkor már Eszterháznak nevezett birtokra helyezi. A saját tervei szerint épített hatalmas kertben a 200 öl hosszú nagy parterrről nyíló félkör alakú térségben 34 kerekre nyírt hársfa állt.

A hazai hársfasorok között talán méltán nevezhető a legjelesebbnek a boncidaival közel azonos időben ültetett nagycenki hársfasor. A fasor pontos telepítési évét nem ismerjük, az 1783-85 között készített vízrendezési terven azonban már feltüntették a végében épített remeteséggel együtt. A fasor, amelyet a kastély főtengelyének irányában létesítettek, 2130 méter hosszú, szélessége 23 méter, a fák tőtávolsága 7 méter. Az eredetileg ültetett 600 db hársfából mára 374 időskorú és 74 későbbi pótlásból származó egyed maradt. A kettős fasor jellegzetes példája az ún. „allé vert”-nek, amelyben a fák között gyepfelület húzódik, ami a sétalovaglás célját is szolgálta.

A barokk helyébe a 18. század utolsó harmadában hazánkban is a tájképi stílus lépett. Az architektónikus francia kerteket részben átalakították, de számos újonnan létesített festői, szentimentális és gyűjteményes kert létesül, amelyekben az oldott formák, a csoportokba és a szoliterként ültetett növények természetes alakgazdagsága jut érvényre. A hársak kedvelt fajok a tájképi kertekben. Több kertleírás számol be hársfacsoportokról és tájképi kertjeinkben, arborétumainkban ma is állanak hatalmas méreteket elért kislevelű hárs példányok.

A 18. század végétől kezdődően – hasonlóan Európa más országaihoz – hazánkban is megkezdődött, a városi utak, terek fásítása. Az első belvárosi sétány fáinak telepítését a Duna parton, a mai Vigadó épülete helyén állott pesti hajóhid hídfőjénél 1789-ben kezdte meg a pestvárosi tanács. Ennél a telepítésnél, illetve később, századunk első felében végzett ültetéseknel is gyakran alkalmazott faj a kislevelű hárs.

A hársak ma erdeink igen kis hányadában lelhetők fel elegyfaként és kertépítészeti jelentőségük is csökkent a múlt század közepe óta, jóllehet az utóbbi évtizedekben a várostűrő fajok nemesítése és forgalomba hozatala révén ismét mind gyakrabban ültetik kertekbe, parkokba és alkalmazzák azokat útfásításoknál. Újrafelfedezésük szép példája, hogy 1996-ban az Országos milicentenáriumi faültetési mozgalom keretében, a Balaton-felvidéken, a Dörögdi-medencében, a Kapolcsról Taliándörögdi felé vezető út mentén – lelkes tájépítésszek közreműködésével – 1100 kislevelű hársat ültettek el.

12. ábra – A kis- és nagylevelű hársakból álló mintegy 240 éves nagycenki hársfasor

AZ ÉV FÁJA - 1997 - A KISLEVELŰ HÁRS (*TILIA CORDATA*)

"Az év fája" kuratóriuma: DR. BARNÁ TAMÁS, DR. BARTHA DÉNES, KONKOLYNÉ DR. GYURÓ ÉVA, DR. KOLOSZÁR JÓZSEF, DR. MOLNÁR SÁNDOR, PÁPAI GÁBOR, SZMORAD FERENC, DR. SZODFRIDT ISTVÁN, DR. VARGA FERENC.

A kiadványt a kuratóriumi tagok és DR. CSÓKA GYÖRGY írásai alapján összeállította GÁCSI ZSOLT és SZMORAD FERENC. A fotókat DR. BARTHA DÉNES, DR. CSÓKA GYÖRGY és SZMORAD FERENC készítette, a rajzok a Soproni Egyetem hallgatóinak munkái.

A kiadvány megjelentetését a Földművelésügyi Minisztérium, az Állami Erdészeti Szolgálat Kecskeméti Igazgatósága és a Kiskunsági Erdészeti és Faipari Rt. támogatta.

760060 COFINEC HUNGARY Rt. Petőfi Nyomda. Felelős vezető: Fábián Endre nyomdaigazgató